

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S. D. P. B.

Coll. No. 583

Title Nāṭakadīpa vyākhyā

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 583 Subject : Vedānta.

Title : Nāṭakadīpa vyākhyā.

Author : Vidyāraṇyāmaṇi Scribe : —

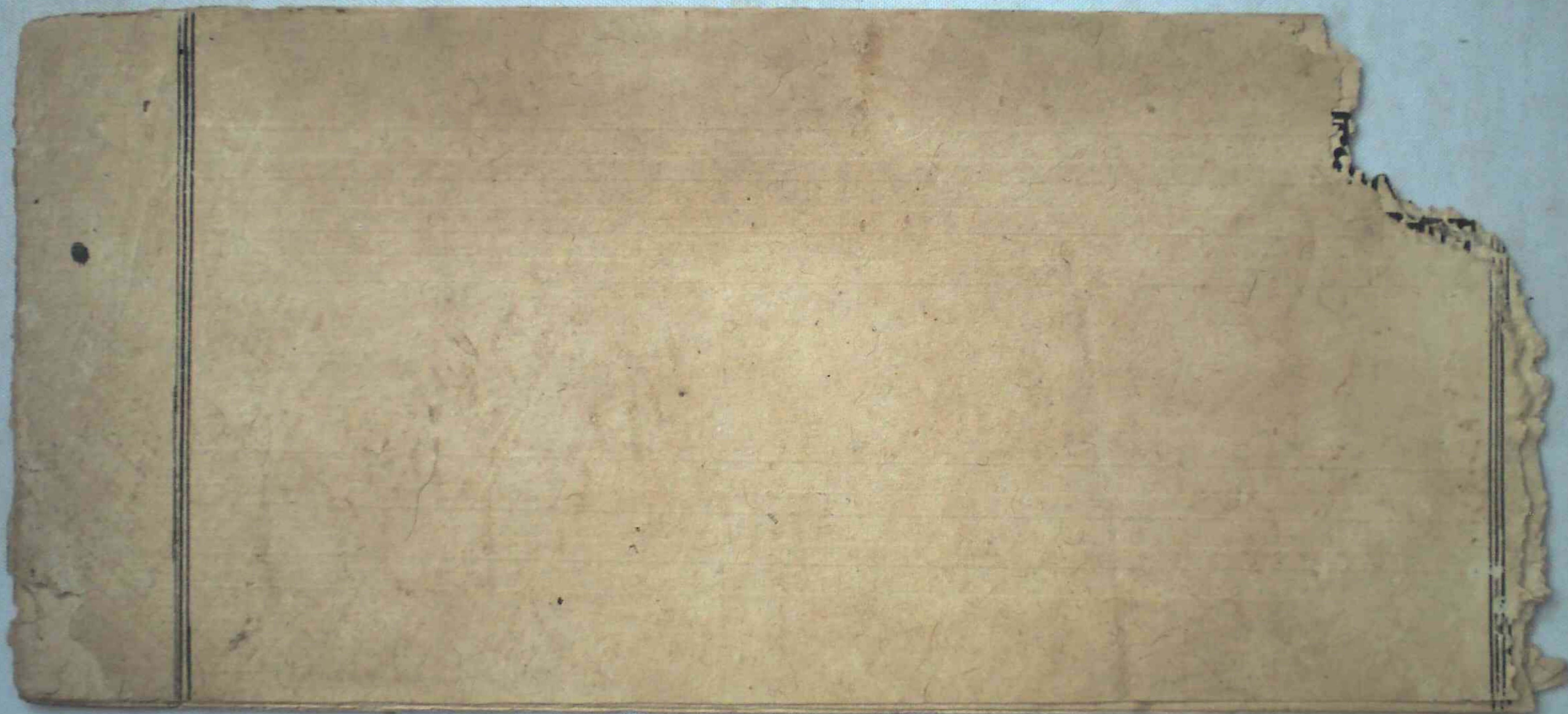
Date of the work : — Date of the Ms. : —

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 11.8" by 4.9" Extent : 7 foll.

Language : Sanskrit. Script : Devanagari

Remarks : —

ना. क. दी.
१

श्रीं करायनमः॥ नत्वा श्रीभारती तीर्थविद्यारण्यमुनिश्वरौ॥ अर्थो नाटकदीपस्य मया संक्षिप्य व
क्ष्यते॥ १॥ चिकीर्षितस्य ग्रंथस्य निःप्रसूहपरिपूरणायामिमं तदेव तात त्वानुस्मरणं लक्षणं मंगल
माचरन्मंदाधिकारिणामनायासेन निःप्रपंचकत्मात्मतत्त्वप्रतिपत्तिमिदं ध्यायेत्पापवादाभ्यां
निःप्रपंचं प्रपंचं च तदिति मायमनुस्मरन्मायामध्यायेत्तावदाह॥ ५॥ परमात्मेति॥ पूर्वसूत्रेः प्राग

॥ श्री॥ परमात्मा दयानंद पूर्णः पूर्वं स्वमायया॥ स्वयमेव जगद्भूता प्राविश जीवरूपतः॥ १॥

दयानंद पूर्णः स देवसो मे दमश्च आसीदेकमेवाद्वितीयं विज्ञानमानंदं ब्रह्म पूर्णपदः पूर्णमिदं
त्यादिश्रुतिप्रसिद्धः स्वगतादिभेदशून्यः परमानंदरूपपरिपूर्णः परमात्मा स्वमायया माय
ति विद्यामायिनं तु महेश्वरमिति श्रुतुं कृत्वा स्वनिष्पन्नाया शक्त्या स्वयमेव जगद्भूता तद

मेव कुरुत सच्चिदात्मनो भवदित्यादिश्रुतेः स्वयमेव जगदाकारतां प्राप्य जीवरूपतः प्राविशत्
तदेवानुप्राविशत् अनेन जीवेनात्मनानुप्रवेशे त्यादिश्रुते जीवरूपेण प्रविष्टवानित्यर्थः
परमात्मन एवैकस्य सर्वशरीरेषु प्रविष्टत्वे रज्यप्रजकादिभावेन प्रतीयमान उन्नमाधमभावान्

विस्वाद्यन्नमदेहेषु प्रविष्टो देवता भवत्॥ मर्त्याद्यधमदेहेषु स्थितो भजति देवतां॥ २॥
अनेकजन्मभजनात्स्वविचारं चिकीर्षति॥ विनष्टायां स्वमायायामद्वयः शिष्यते स्वयं॥ ३॥

विरुद्धे तेत्याशंकाह॥ विस्वादीति॥ नायं स्वाभाविक उन्नमाधमभावः किंतु शरीरोपाधिनिबंधनोऽतो
न विरोध इति भावः॥ २॥ इत्यमात्मन्यध्यायेत्पंचसंज्ञेपेण प्रदर्श्य समाधेन तदपवादं संक्षिप्य दर्शयति
॥ अनेकेति॥ अनेकजन्मभजनादनेकेषु जन्मस्वनुष्ठितानां कर्मणां ब्रह्मणिसमर्पणरूपाद्भजनात्स

ना.क.दी.
२

विचारं स्वस्मात्मानो ब्रह्मरूपस्य ज्ञानसाधनं अवगच्छति किं च कीर्षति कर्तुमिच्छति। ततः स्वविचारेण
विचारजनितज्ञानेन मायायां स्वस्माद्दयानंदत्वादिरूपाद्यादिकायामज्ञानाविद्यादिशब्दाच्चायां वि
नष्टायां निवृत्तायां सत्तां स्वयमदयानंदरूपः परमात्मैवावशिष्यते॥३॥ ननु तद्वत्त्वाहमिति॥ ज्ञा

अदयानंदरूपस्य सदयत्वं चतुःस्विता॥ बंधः प्रोक्तः स्वरूपेण स्थितिर्मुक्तिरिति ध्येते॥४॥
अविचारकृतौ बंधो विचारेण निवर्तते॥ तस्माज्जीवपरात्मानो सर्वदैवविचारयेत्॥५॥ व

त्वासर्वबंधैः प्रमुच्यत इत्यादि श्रुतिनिर्वेधनिवृत्तिरक्षणस्य मोक्षस्य ज्ञानफलत्वाभिधानात्परमात्मा
शेषणस्य तत्फलताभिधानमनुपपन्नमित्याशङ्क्याह॥ अदयेति॥ अद्वितीये ब्रह्मणि वास्तव
मोक्षस्य वाह्निरूपत्वात्तुःस्वित्वादिव्रमणवबंधः स्वरूपावस्थितिरक्षणतन्निवृत्तिरेव
ब्रमनिवृत्तिः

न श्रुतिविरोध इति भावः॥४॥ ननु कर्मणो वहि संसिद्धिमास्थिता जनकादय इति स्मृतेर्मोक्षस्य
नत्वावगमात्किमनेन विचारजनितज्ञानेन तत्राह॥ अविचारेति॥ विचारप्रागभावोपलक्षि
नस्तस्य बंधस्य न विचारजन्यज्ञानादस्य तो निवृत्तिरूपपद्यते॥ उदाहृतस्मृतौ च संसिद्धि शब्दे नोचितं
शुद्धिरेवाभिधीयते न मोक्ष इति भावः॥ विचारेण बंधनिवृत्तिरुक्ता किं विषयेण विचारेणेत्यत आह॥
अदमित्यभिप्रेता यः कर्त्ता सौ तस्य साधनं॥ मनस्तस्य क्रिये अंतर्बहिर्वृत्तिकमो स्थिते॥६॥

अस्मादिति॥ तत्तत्साक्षात्कारपर्यंतं सर्वदा विचारं कुर्यादित्यर्थः॥५॥ तत्र जीवस्य स्वरूपे तावन्निरूप
यति॥ अद्वितीतीति॥ यश्चिदाभासविशिष्टोऽहंकारो व्यवहारदशायां देहादावहमित्यभिप्रेत्यतेऽसौ क
र्त्ता कर्तृत्वादिविधर्मविज्ञो जीव इत्यर्थः तस्य किं करणमित्यपेक्षायामाह॥ तस्येति॥ कामादि वृत्तिमानतः

ना. क. ही.
४

दृष्टो तं स्पष्टयति। न तत्र शास्त्रास्ति इति। अविशेषेण प्रभवादिविषयविशेषावभासनाय ब्रह्मादिविकारमंत
रेणेति यावत्॥११॥ दार्ष्टिके योजयति॥ अहंकारमिति। सुप्तादावहंकाराद्यभावेऽपि तत्साक्षितया भा

न तत्र शास्त्रास्थितो दीपः प्रभुं सभ्यांश्च न त्रिकी॥ दीपयेदविशेषेण तदभावेऽपि दीप्यते॥११॥ अहं
कारं धियं साक्षीविषयानपि भासयेत्॥ अहंकाराद्यभावेऽपि स्वयंभासेव प्रवर्तते॥१२॥ निरंत
रं भासमाने कृत्स्नेऽतिरूपतः॥ तत्रासाभासमानेयं बुद्धिर्न सत्यनेकधा॥१३

नुप्रकाशरूपाया बुद्धेरेवाहंकारादिसर्ववस्त्ववभासकत्वसंभवात्किंतदतिरिक्तसाक्षिकत्वनयेत्तां शास्त्रा
निरंतरमिति। कृत्स्ने निर्विकारे साक्षिणि सति रूपतः स्वप्रकाशचैतन्यरूपतया निरंतरं भासमानं
स्फुरति। सती यं बुद्धिस्तत्रासात्तस्य साक्षिणः स्वरूपचैतन्येन भासमाना प्रकाशमानैवानेकधा

यमित्यादिज्ञानाकारेण न सति विक्रियते। अयं भावः यतो बुद्धेर्विकारितवाज्जडत्वात्स्वतः स्फुरि
तस्तदतिरिक्तः सर्वावभासकः साक्ष्यमुपगंतव्य इति॥१३॥ उक्तमर्थं श्रोतुं बुद्धिसौकर्याय नार्हं
रूपयति। अहंकार इति। विषयभोगसाकल्यवैकल्याभिमानप्रपुच्छहर्षविषादवत्वाच्च त्राभिमानैः
प्रभुत्वं त्वमहंकारस्य परिसरवर्त्तित्वेऽपि विषयाणां तद्वद्विज्ञानात्म्यपुरुषसाम्यं नानाविधविकारव
अहंकारप्रभुः सभ्याविषयानत्रकीमतीः॥ तालादिधारीण्यज्ञाणि दीपः साक्ष्यवभासकः॥१४॥
स्वस्थानसंस्थितो दीपः सर्वतो भासयेद्यथा॥ स्थिरस्थायी तथा साक्षी बहीरंतः प्रकाशयेत्॥१५॥

त्वात्रत्रकी सामेधियः धीविक्रियाणामनुकूलव्यापारवत्त्वात्तालादिधारिसमानत्वमिदियाणामेतत्सर्व
वभासकत्वात्साक्षिणो दीपमादृशमिति दृष्टव्यं॥१४॥ ननु साक्षिणोऽहंकाराद्यवभासकत्वे तेन तेन सं
बंधावगमागमरूपविकारवत्त्वं स्याद्विज्ञानात्तां क्पाद॥ स्वस्थानेति दीपो यथा गमनादिविकारभ्रमः स्वदेशे

ना. क. टी.
६

संशोतिशब्देन तत्त्वतीकपरतिविवक्षिता ॥ २० ॥ ननु सर्वव्यवहारोपरतौ देशावनोपलभ्यते कुतस्त
न्निष्ठत्वमुच्येत इत्याशंसस्वामिप्रायमाविकरोति ॥ देश इति ॥ देशादिकल्पनाधिष्ठानस्य स्वातिरिक्तदे
शापेक्षानास्तीति भावः ॥ ननु देशाद्यभावे शास्त्रे सर्वगतत्वसर्वसाक्षित्वाद्यतिर्विस्तृत्येतत्तत्र आह ॥ सर्व
देशकोपिनभासे तयदित्यस्तु देशभाक् ॥ सर्वदेशप्रकृतैव सर्वगतत्वं ननु स्वतः ॥ २१ ॥ अंत
र्बहिर्वसर्ववायं देशं परिकल्पयेत् ॥ बुद्धिस्तद्देशगः साक्षी तथा वस्तुषु योजयेत् ॥ २२ ॥ य
द्यद्वादि कल्पे तद्बुद्ध्या तत्र त्वकाशयेत् ॥ तस्य तस्य भवेत्साक्षी स्वतो वा ग्बुध्यगोचरः ॥ २३ ॥
देशोति स्वाभाविकमेव किंच न स्यादित्यत आह ॥ न त्विति ॥ अद्वितीयत्वादसंगत्वाच्चेति भावः ॥ २४ ॥
तत्त्ववत्सर्वसाक्षित्वमपि न वास्तवमित्याह ॥ अंतर्बहिर्वेति ॥ २२ ॥ तथा वस्तुषु योजयेदिति
ति ॥ यद्यदिति ॥ तर्हि किंच तस्य निजं रूपमित्यत आह ॥ स्वत इति ॥ २३ ॥

अवाच्यनसगोचरत्वे मुमुक्षुणा न गृह्येतेति शो कते ॥ कथमिति ॥ अत्राप्यत्वमिह मेवेत्याह
त्वात्मनो यास्यत्वाभावे विचारेण विनष्टायां मायायां शिष्ये ते स्वयमित्युक्तं परमात्मा वशीप
दित्यत आह ॥ सर्वग्रहेति ॥ स्वात्मातिरिक्तस्य हेतुस्य मिथ्यात्वनिश्चयेन तत्त्वतीकपरांतौ स्वात्मैव सत्य
कथं तादृश्यायास्यमिति चेन्नैव गृह्यतां ॥ सर्वग्रहोपसंशोतौ स्वयमेवावशिष्यते ॥ २४ ॥
नतत्र मानापेक्षास्ति स्वप्रकाशस्वरूपतः ॥ तादृश्युत्पत्त्यपेक्षा चेच्छ्रुतिं पठगुरोर्मुखात् ॥ २५ ॥

तथा वशिष्यत इति भावः ॥ २४ ॥ यद्यप्युक्तन्यायेन स्वात्मापरिशिष्यते तथापि तदापरोक्षाय किंचित्त्वमा
णमपेक्षितमित्यत आह ॥ नतत्रेति ॥ तत्र हेतुमाह ॥ स्वप्रकाशेति ॥ नत्वात्मा स्वप्रकाशतया स्फूर्तो मानं नापे
क्षत इति युत्पत्तिमिदमेव मानमपेक्षितमित्याशंसकृतिरेवात्र प्रमाणमित्याह ॥ तादृशिति ॥ २५ ॥ च ॥

नारदः

१

एवमुक्तमाधिकारिण आत्मानुभवोपायमभिधायमंदाधिकारिणस्तंदर्शयति॥यदिसर्वेति॥बु
द्धिशरणत्वेकिंफलमित्यत आह॥तदधीन इति॥बुद्ध्याययत्परिकल्पतेवाह्यमांतरंवातस्यसाहि

यदिसर्वग्रहसागोऽशक्यस्तर्हिधियेवज॥शरणंतदधीनोतर्बहिर्वैषोऽनुभूयतां॥२६॥
इतिश्रीनाटकदीपःपंचमः॥ ॥५॥ ॥

त्वेनतदधीनःपरमात्मातथैवानुभूयतामित्यर्थः॥
२६॥इतिश्रीमत्परमहंसपरिव्रजकाचार्यश्रीभारतीतीर्थविद्यारण्यमुनिवर्यकिंकरेणरामकृष्ण
उषाविरचितानाटकदीपव्याख्यानमाप्ताः॥ ॥५॥ ॥ ३ ॥